

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
Харківське історико-філологічне товариство

*Присвячно 300-річчю
від дня народження Григорія Сковороди*

Український СВІТ

у наукових парадигмах

Збірник наукових праць

Випуск 9/2022

УДК 811.161.2 + 39 (477)
ББК 81.411.1 + 63.5 (4УКР)

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК №3281 від 18.09.2008.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Маленко О. О., д-р філол. наук, проф. (Харків) (головний редактор)
Борисов В. А., канд. філол. наук, доц. (заступник головного редактора) (Харків)
Богданова І. І., канд. філол. наук, доц. (Харків)
Голобородько К. Ю., д-р філол. наук, проф. (Харків)
Єрмоленко С. Я., д-р філол. наук, проф. (Київ)
Кравець Л. В., д-р філол. наук, проф. (Берегове)
Лисиченко Т. Ю., канд. філол. наук (Харків)
Нестеренко Н. П., канд. філол. наук, доц. (Харків)
Новиков А. О., д-р філол. наук, проф. (Глухів)
Руденко С. М., канд. філол. наук, проф. (Харків)
Сюта Г. М., д-р філол. наук, пров. наук. співроб. (Київ)
Умрихіна Л. В., канд. філол. наук, доц. (Харків) (заступник головного редактора)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Нелюба А. М., д-р філол. наук, професор, Харківський національний університет імені
В. Н. Каразіна.
Степаненко М. І., д-р філол. наук, професор, Національний університет біоресурсів
і природокористування України.

Ухвалила вчена рада українського мовно-літературного факультету
імені Г. Ф. Квітки-Основ'яненка Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди
(протокол №3 від 2 листопада 2022 року)

У 41 **Український світ у наукових парадигмах:** Збірник наукових праць Харківсько-
го національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Вип. 9. —
Харків: ХНПУ; ХІФТ, 2022.— 180 с.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
вул. Валентинівська, 2, м. Харків, Україна, 61168

ISBN 978-966-1630-48-1

© Автори матеріалів, 2022
© Макет Т. Лисиченко, 2022
© Обкладинка У. Мельникова, 2022

Матеріали
Міжнародної наукової конференції

«РЕФЛЕКСІ ПРО ГРИГОРІЯ СКОВОРОДУ У ХХІ СТОЛІТТІ»

22–23 вересня 2022 року

Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна

Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди

Варшавський університет

Харків — 2022

Олена Маленкодоктор філологічних наук, професор
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
malenalingva@gmail.com

СЛОВО В ІДЕАЛЬНОМУ МОДЕЛЮВАННІ СВІТОБУДОВИ: ТРАДИЦІЇ Й НОВАЦІЇ ЛІНГВОПОЕТИКИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Традиція книжної української поезії своєю історією сягає глибини віків, часів прийняття християнства на руських землях; тож літературна книжність в стильовому наративі була засвоєна українськими піітами з Візантії, Болгарії та Моравії. Це зумовило її зв'язок з релігійно-учительською та богослужбовою практикою й знайшло втілення в одах, похвалах, церковних гімнах, голосіннях, які й становлять жанровий патерн церковнослов'янської книжної поезії, що стала «спільним надбанням літератур усіх православних народів східної та південно-східної Європи» [Крекотень 1978, с. 5]. Помітного розвитку українська книжна поезія зазнала в період II-ї половини XVI — I-ї половини XVIII ст.; провідним типом художньої творчості цього часу стає класицизм, у надрах якого продуктивності зазнали поетики, представлені на теренах України як шкільні курси науки поезії.

Це спонукає піітів розробляти правила поетичної мови, приділяючи увагу формі вірша, його мовному оздобленню, що корелювало з тогочасними завданнями поезії, основними з яких були дидактичні й духовні настанови (призначення поезії): «Поезія є мистецтво передавати людські вчинки для життєвого повчання, викладене віршами, або поезія є мистецтво наслідувати у віршах відповідно природі для повчання людей» (поетика 1669 року «Ліра») або «Природа поезії чи сама поезія є мистецтво зображення й наслідування людських вчинків, що викладаються віршами, для життєвого повчання» (поетика «Касталійське джерело») [цитуємо за: Сивокінь 2001, с. 70]. Митрофан Довгалевський у своїй поетиці «Сад поетичний» писав: «І здалось мені, що цілком справедливо словесне поетичне мистецтво можна назвати чарівним садом. Цей сад, безперечно, принесе втіху скорботним душам, спонукатиме байдужих на прекрасні вчинки, стримуватиме жорстоких, викриватиме зарозумілих, віддаватиме хвалу чесним, затаврує ганьбою нечесних і не тільки із своїх сучасників, але й з нащадків зробить працьовитих садівників» [Довгалевський 1973].

Теоретики шкільних поетик усвідомлювали сенс художньо-естетичної інтерпретації світу, яка презентує ідеальну (віртуальну) модель світобудови, реалізовану специфічною вербальною системою, з використанням потрібних структурно-граматичних і лексичних формул. І в цю модель закладалися цінності, актуальні саме для світоглядної парадигми барокового мислення з його духовно-релігійними (християнськими) домінантами — любов'ю, вірою, Богом, добродієністю, смиренністю, набожністю, скромністю, працьовитістю.

Разом із тим, констатує І. Іваньо, в естетиці бароко відбився «суперечливий, стрімкий рух духовного розвитку людства — рух, смисл якого прихований у безмежній різноманітності речей, властивостей, у неосяжній строкатості явищ, що відкривалися свідомості» [Іваньо 1987, с. 6]

Найпомітнішим явищем українського поетичного бароко стала творчість Григорія Сковороди, який з-поміж усіх українських поетів XVIII ст. (серед них Георгій Кониський, Стефан Яворський, Пилип Орлик, Феофан Прокопович, Іван Максимович, Василь Капніст та ін.) був орієнтований на європейські ідеї християнського гуманізму, водночас сповідуючи ідеали Просвітництва й максими національного раціоналізму. Вірші Сковороди, коментує М. Корпанюк, «за формою відповідають традиційним засобам поезики й риторики старої національної літератури класицизму, заплідненим ренесансно-бароково-просвітницькими традиціями» [Корпанюк 2012, с. 75]. Ця традиція торкалася не тільки форми, а й змісту творів, позначившись на їх темах, ідеях, мотивах, образах. Водночас Сковорода, маючи внутрішнє прагнення нового, непізаного ще, наповнював свої поетичні тексти суголосним часові змістом, оновлюючи його ідеями свободи (індивідуальної й соціальної), мотивами національного визволення, духовного багатства людини, її морально-етичних імперативів [там само]. Сковорода синтезує в поетичному наративі християнське й світське, наближуючи свої вірші до ширшої аудиторії (хоча дослідники життя й творчості Сковороди, серед яких і Ю. Шевельов (Шерех), передбачають, що основними шанувальниками, одностудцями й читачами філософа були не селяни, а освічені люди, з якими Сковорода спілкувався, у яких зупинявся й товаришував) [Шерех 1998].

Власне, прагнення нового, вільного від певних догм, стали причиною конфліктів настоятелів Переяславського й Харківського колегіумів зі Сковородою, який читав там курси поезики, викладаючи їх по-своєму, оновлюючи відповідно до тенденції європейської естетики, відходячи від старих канонів. На жаль, курс поезики, що викладав філософ у цих колегіумах, не зберігся, але провідні лінгвософські орієнтири, презентовані в його філософських студіях, зокрема праці «Діалог. Імя ему — потоп зміин» [Сковорода 1983, с. 336–372], продукувалися майже в усьому інтелектуальному спадку Г. Сковороди. Фокусом цих орієнтирів і постає сакральне слово як логос (знання — пізнання) у його буттєвих трансформаціях: звичайне людське (земне, світське) → сакральне, Божественне → пізнання Бога, себе, світу. Таке онтологічне розуміння слова відкривається у вченні філософа про три світи — макрокосм (Всесвіт), мікркосм (людина) і світ символів (Біблія). Біблійне слово здатне транслювати закриту інформацію, осягнути й збагнути яку може тільки посвячений, що наблизився до розуміння Божої істини, ключем до якої є слово-логос. Як образно висловився Л. Ушкалов, Біблія для Сковороди — «це, коли хочете, «*Symbola et emblemata*», узятя з «небесної бібліотеки» [Ушкалов 2017, с. 306].

Г. Сковорода надає слову-логосу великої сили як інструменту, що уможливорює збагнення сенсу речей, з яких складається Всесвіт, отже поезія як мистецтво володіти словом з певною повчальною метою і виражати внутрішню

інтенцію автора — творця власного мікрокосму — посідає вагоме місце в царині духовного життя. Врешті, мова є засобом моделювання ідеального, вічного, незнищеного світу (на відміну від матеріального, тлінного, зникомого) з його вічними цінностями. Слово наділене Божественною силою пережити людей і речі, долати час, простір. Оскільки ідеальний світ з його внутрішньою гармонією і досконалістю форми твориться за допомогою слова, то є чіткі правила творення цього світу, тобто тексту. У цьому Сковорода є послідовником правил поетичного мистецтва, канонізованих естетикою класицизму, з пріоритетами насамперед форми, однак розуміючи її досконалість по-своєму, що втілювалося в прагненні модернізувати поетичномовний канон живим мовним матеріалом, динамізуючи цим статику віршового письма. У контекст високого поетичного (книжного) слова філософ вживлює зразки української живої мови, слова на позначення етномаркованих реалій і понять, фольклорні контексти (цей дуалізм високого і низького взагалі властивий бароковому світогляду Сковороди, що відбилося в усіх його поглядах, афоризмах, творах).

Пошук нового наблизив філософа до національного у формально-змістовій організації своїх поетичних текстів, де органічно синтезувалося й посилювалося закладене в українських поетів-попередників поєднання літературного (універсального для естетики бароко) й фольклорного, тобто національного, складників. Більше того, у Сковороди увиразнюється індивідуалізація поетичного наративу, його суб'єктивація — в конкретних авторських оцінках, критичному ставленні до суспільних та людських вад, у рефлексіях, зумовлених власним досвідом споглядання, сприймання й осмислення тогочасних реалій. Тобто, за словами І. Франка, «зароджувався тип новочасного письменника <...> як індивідуальна поява зі своїми власними поглядами, виробленими сильно розвитим індивідуальним життям і думанням [Франко 1983, с. 362]. Ця індивідуалізація оприявнена й у стильовому оформленні віршових текстів Сковороди, їх мовній еkleктичності, що загалом була властива українським поетичним практикам XVII–XVIII століття, які в певних жанрах (наприклад, інтермедіях) синтезували класичну поетичну мовотворчість з народною, питома українською, реалізованою в зразках народної пісні. Сковорода, визнаючи українські народні пісні джерелом поетичності й відштовхуючись від принципів загальної зрозумілості віршів, органічно поєднує барокові традиції віршування з народними, фольклорними. Ця органічність не суперечила загальній картині барокового стилю, адже, як зауважує Д. Чижевський, «любов до натуралізму, до зображення природи також і в її «низьких» елементах, до конкретного, за яким бароко завжди бачило духовне, божественне, ідеальне, привів барокове мистецтво та поезію до уваги до занедбаної доти народної пісні, фольклору» [Чижевський 1994, с. 241]. Саме в народних піснях маємо вербальну репрезентацію фрагментів концептуальної картини світу українців з її світоглядними й духовними цінностями: відчуття гармонії в природі, замилювання її живою, гармонійною красою; вагіть динамічного, сповненого життєвої енергетики буття.

Природа у світоглядно-духовних концепціях Сковороди, пантеїстичних за своєю суттю, посідала важливе місце. Природу, яку потрібно пізнати відповідно

до імперативу «пізнай себе», філософ проголошує Богом, адже природа — сама початок усього, тож вона існує в людині як Бог. Концептуальність цих взорувань Скворода омовлює лексично, насичуючи контекст словами-символами природної семантики, зокрема космоморфного, біоморфного, зооморфного семіокодів. Особливо продуктивними у віршовому наративі Сквороди є символи-космізми, що репрезентують як християнські символні коди, пов'язані з вищим світом, Божою оселею, так і наукові спрямування тогочася пізнати верхній, тобто небесний, простір з його реаліями. Тож лексико-семантична група «небо» репрезентована сукупністю відповідних лексем: *небо, небеса, сонце, луна, звѣзда, денница* (порання зоря), *облака, молнія, радуга*, представлених у текстах полісемантично: на позначення відповідних денотатів (конкретність), а також асоціативна кореляція цих номенів з абстрактними поняттями філософської, духовної, емоційно-чуттєвої семантики. Так, зокрема, лексема *сонце* в ідіостилі Сквороди активувала семантику «істина» (*Познаєш **истину** — ввойдет тогда в кров твою **солнце***); лексема *радуга* — семантику «радість», «щастя», «мир» (*Се **радуга** прекрасная мнѢ ведро блистает, Сердечная голубочка мнѢ **мир** вещает*); лексема *облака* — семантику «туга», «нудьга», «кручина» (*Ты — **мрак, облак, вихр, тоска, кручина***). В останньому контексті спостерігаємо зближення конкретних та абстрактних слів в ампліфікованому ряду, де всі лексеми отримали спільне смислове й емотивно-оцінне навантаження (несхвальність, емоційна негачія).

Попри пантеїстично орієнтований християнський світогляд Скворода дотримувався найновіших на той час наукових поглядів на природу й космос, визнавав геліоцентричну систему Коперника. В одному зі своїх творів він уводить новий для того часу словесний образ *Коперниковски сфери*, додаючи до нього таке пояснення: «Коперник — найновіший астроном. Нині його систему, тобто план, чи типик, небесного світу прийнято скрізь. Сфера — слово еллінське, на слов'янській мові — коло, м'яч, глобус, коло місяця, коло сонця» [Скворода 1980, с. 181]. У віршовому контексті цей образ ужитий у своєму прямому значенні як астрономічний термін і тому позбавлений додаткових смислових та емоційних конотацій. У цьому ж семантичному вимірі вжито слово *луна* (місяць): *Брось, пожалуй, думать мнѢ, сколько жителей в лунѢ! Брось **Коперниковски сфери**. Глянь в сердечные пещеры! В душе твоей глагол, вот будешь с ним весьол!* [Скворода 1980].

Загалом осмислення Сквородою неба як космічної сфери вийшло за межі християнських та народних уявлень про його кінечність. Небо в Сквороди — не конечна субстанція, воно не обмежується навіть місцем перебування Бога, тобто Едемом, хоча релігійна ідея множинності небес була артикульована філософом: *Все я минул небеса; Вышше небес, вышше гор*. У пошуках щастя уявний суб'єкт авторського наративу минає небеса, так і не знайшовши його навіть у Божій оселі: *Щасят нѢт на землѢ, щастя нѢт и в небѢ*. Чи означає цей контекст, що певною мірою поет спростовує ідею Раю як найблагодатнішого місця, де перебувають вічний спокій, радість і щастя? Щодо ад'єктива *небесний*, то здебільшого він має релігійне смислове навантаження, не мотивоване

узуальним значенням лексеми *небо*: *небесний меч*, *небесний град*, *небесний спокій*, *небесний двір*. Символьне значення прикметника *небесний* ґрунтується на сигніфікативних семах-асоціатах: *небесний* — «божественний», «святий», що й забезпечує відповідні смислові та емотивно-оцінні конотації (схвальні, урочисті, пафосні) відповідних моделей. Загалом символи є синергійним елементом поезії Григорія Сковороди, їм належить принципово важливе місце як у концептуальній, так і в художній картинах світу філософа.

Отже, лінгвопоетика Григорія Сковороди є синтезом канонічних барокових стильових ресурсів і нових, диктованих часом, синхронним мовомисленням, загальним розвитком наукового світогляду. Мовна картина філософа, на думку Л. Лисиченко, оприявнює «глибину його проникнення у світ, широту філософського погляду на явища, високий інтелект і освіченість, гуманізм» [Лисиченко 1992, с. 49].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Гнатюк Л. П.* Мовний феномен Григорія Сковороди в контексті староукраїнської книжної традиції. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2010.
2. *Довгалевський М.* Поетика. Сад поетичний. Київ : «Мистецтво», 1973. 435 с.
3. *Іванько І. В.* «Поетика» Митрофана Довгалевського. Поетика (Сад поетичний). Київ : «Мистецтво», 1973. С. 5 – 22.
4. *Корпанюк М.* Поетичний доробок Григорія Сковороди. *Наш першорозум: Вивчення творчості Г. Сковороди в школах, ліцеях, гімназіях, коледжах* : [методичний посібник] / за заг. ред. Г. Л. Токмань, М. П. Корпанюка. Переяслав-Хмельницький, 2012. 420 с.
5. *Крекотень В. І.* Українська поезія: кінець XVI – початок XVII ст. Київ : Наукова думка, 1978. 276 с.
6. *Лисиченко Л. А.* Мовний світ Григорія Сковороди. *Проблеми вивчення наукової і художньої спадщини Г.С. Сковороди*. Харків : ХДПІ, 1992. С. 49–50.
7. *Маленко О. О.* «Ad fontes»: досвід шкільних поетик. *Олена Маленко. Лінгво-естетична інтерпретація буття в українській поетичній мовотворчості (від фольклору до постмодерну)* : [монографія]. Харків, 2010. С. 11–17.
8. *Мацько Л. І.* та ін. Стилістика української мови : [підручник] / Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько. Київ : Вища школа, 2003. 462 с.
9. *Русанівський В. М.* Історія української літературної мови : [підручник]. Київ : АртЕк, 2002. 424 с.
10. *Сивокінь Г.* Давні українські поетика. Харків : Акта, 2001. 166 с.
11. *Сковорода Г.* Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати. Притчі. Прозові переклади. Листи. Київ : Наукова думка, 1983. 542 с.
12. *Сковорода Г. С.* Сад пісень. Київ : Веселка, 1980.
13. *Ушкалов Л. В.* Ловитва невловного птаха: життя Григорія Сковороди. Київ : Дух і Літера, 2017. 368 с.
14. *Франко І. Я.* Климентій Трясця і Григорій Сковорода. *І. Я. Франко. Зібрання творів: У 50 томах*. Київ : Наукова думка, 1983. Т. 40. С. 362–370.
15. *Чижевський Д.* Історія української літератури. Тернопіль, 1994.
16. *Шерех Юрій.* Пролегомена до вивчення мови та стилю Г. Сковороди / переклад з англ: Ростислав Доценко. *Поза книжками і з книжок*. Київ : Час, 1998. С. 393–437.

ЗМІСТ

РЕФЛЕКСІЇ ПРО ГРИГОРІЯ СКОВОРОДУ У ХХІ СТОЛІТТІ 3

Світлана Богдан, Вероніка Пирог МОДЕЛЮВАННЯ ОБРАЗУ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ В СУЧАСНИХ ВІДЕОПРОЕКТАХ: ЗМІСТОВО-СТИЛЬОВІ ДОМІНАНТИ	6
Яна Василенко ПОЛЬСЬКА РЕЦЕПЦІЯ ПОСТАТІ Й ТВОРІВ «УКРАЇНСЬКОГО СОКРАТА» — ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ	8
Лідія Гнатюк ЛІНГВАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ЯК ЯВИЩЕ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ	16
Лариса Кравець ІНТЕРПРЕТАЦІЯ МЕТАФОРИ «КНИГА ПРИРОДИ» У ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ	19
Петро Лойтра ВЛАДА ПІСЕННОГО ВЕРТОГРАДУ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ	23
Олена Маленко СЛОВО В ІДЕАЛЬНОМУ МОДЕЛЮВАННІ СВІТОБУДОВИ: ТРАДИЦІЇ Й НОВАЦІЇ ЛІНГВОПОЕТИКИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ	33
Світлана Марцин, Ольга Ткач КОМУНІКАТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ БАЙОК ТА АФОРИЗМІВ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ (9 КЛАС)	38
Наталя Нестеренко, Валентина Гладка ФІЛОСОФІЯ СВОБОДИ У ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ Й ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО	44
Лілія Петрова Озель ІНТЕЛЕКТУАЛІЗМ ЯК ОЗНАКА СТИЛЮ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ: ЛІНГВІСТИЧНІ ТА ЕТНОКУЛЬТУРОЛОГІЧНІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ	49
Олена Семенов КОНЦЕПТ <i>СРОДНА ПРАЦЯ</i> В РЕФЛЕКСІЯХ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ	55
Руслан Сердега СЛОВНИК МОВИ ФОЛЬКЛОРУ КРІЗЬ ПРИЗМУ СЕНТЕНЦІЇ Г. С. СКОВОРОДИ «ВСЯК ДОЛЖЕН УЗНАТЬ СВОЙ НАРОД І В НАРОДІ СЕБЕ»	57
Людмила Сінна ПРАГМАТИКА НАРАТИВУ БАЙОК ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ: ЕКСПЛІЦИТНІСТЬ/ІМПЛІЦИТНІСТЬ СЕНСІВ	61